

Gelijkberechtiging in een democratische rechtsorde

Ethiek, religie en internationale samenwerking

Joris Voorhoeve

Religies en levensbeschouwingen zijn sterke drijfveren in internationale politiek. Zij zetten volken en regeringen aan tot daden die goed of slecht uitpakken. De realistische school in de politieke wetenschap onderschat hun kracht door uit te gaan van het nationaal belang alsof dat een zakelijk te bepalen object is. De politieke strijd gaat juist om de vraag wat het eigenbelang precies is en wie dat legitiem mag vaststellen. Tot belangen moeten ook waardebelangen worden gerekend, zoals de nationale identiteit die een staat wil verdedigen en bevorderen, of democratie en mensenrechten, of ideologie, godsdienst en taalcultuur. Mensen en collectiviteiten worden gedreven door hun opvattingen over hun belangen en waarden, en die hangen vaak met elkaar samen, logisch en soms onlogisch of propagandistisch dan wel huichelend. Waar het om gaat is goed vast te stellen wat precies het welbegrepen belang van een staat en samenleving is, vooral op de lange termijn, omdat korte termijn belangen van regerende partijen, elites of personen vaak schadelijk voor de toekomst van de bevolking en de natuurlijke hulpbronnen van de samenleving zijn. Het welbegrepen eigenbelang behelst dus ook de waarden die een samenleving wil realiseren en verbreiden.

Eerst een paar woorden over wat ik onder religies en levensbeschouwingen versta, dan wat mijn persoonlijke standpunt en achtergrond is. Daarna tracht ik enkele misverstanden op te ruimen over godsdienst en de seculiere staat. Ik eindig met een korte visie op de rechten (en plichten) van de mens.

Ik begin met een gegeven: vrijwel ieder mens is min of meer gelovig. Ik veeg nu godsdiensten en levensbeschouwingen zonder God zoals het Boeddhisme kortheidshalve bijeen. Het aantal atheïsten in de wereld is slechts twee op de duizend mensen. De meeste atheïsten koesteren sterke waardeopvattingen en stellingen waar zij aan hechten. Ik sla om wille van de tijd belangrijke definitievragen over. Mensen zijn groepswezens en hebben een antenne voor waarden, normen, spirituele gedachten en daaraan verwante gevoelens. Zij trachten hun denken en handelen af te stemmen op wat rechtvaardig is in de ogen van degenen waarmee zij zich willen identificeren. De vraag of een bepaalde God bestaat beantwoord ik met de vaststelling dat de Godsidee miljarden mensen beïnvloedt en zich daardoor manifesteert, ook al is, denk ik, nooit overtuigend aangetoond dat bepaalde goden tot de fysische werkelijkheid behoren.

Voor mij is God of godsdienst een idee dat zowel goed als slecht kan uitpakken, afhankelijk van de geboden en drijfveren die mensen aan hun godsbeelden toeschrijven. Ieder mens -gelovig of niet-gelovig - is gehouden zelf goed over verantwoord handelen na te denken en dus het ethisch goede in de uitleg van de eigen godsdienst of levensbeschouwing te kiezen. Ethiek zie ik als de leer van de deugden, dat wil zeggen verinnerlijkte waarden, die mensen tot “goede” daden aanzetten. Goede daden vergroten het welzijn van de persoon zelf en zijn dichtbij en verre naasten. Hoever die concentrische cirkels reiken laat ik nu onbesproken.

Godsdiensten bevatten ook voorschriften die het menselijk welzijn schaden en die onrechtvaardig zijn, zoals het discriminerend behandelen van anderen wegens hun geslacht, aard, uiterlijk, afkomst of andere niet-relevante kenmerken. De opvatting van het Vaticaan dat we respect voor het leven moeten tonen kan mensen zowel tot legalisering van euthanasie en abortus brengen als tot het verbieden daarvan. Het verbieden vind ik zelf juist hevig in strijd met respect voor het leven. Ook de discriminatie van vrouwen en homoseksuelen door Islamitische predikers is strijdig met het welzijn van een samenleving. Het bemoeilijken van meisjesonderwijs remt het welvaartscheppend vermogen en zet de betrokken landen op achterstand. Zo zijn er veel voorbeelden van religieus-culturele gebruiken in wereldgodsdiensten die mensenrechten schaden en averechts uitpakken.

In de internationale betrekkingen gaat het om de wisselwerking en strijd tussen de belangen en opvattingen van grote collectiviteiten die min of meer soeverein zijn. Opvattingen van volken en regeringen hebben gigantische consequenties; fouten leiden tot tientallen miljoenen doden en onvoorstelbaar lijden. In die zin versta ik Talleyrands riskante aforisme dat in de buitenlandse politiek een fout erger is dan een misdaad.

In de betrekkingen tussen mensen tellen de bedoelingen van personen sterk, maar in de politiek gaat het vooral om de gevolgen. Goede bedoelingen kunnen tot slechte gevolgen leiden, en soms leiden egoïstische bedoelingen tot maatschappelijk nuttige gevolgen, bijvoorbeeld zolang actoren elkaar door competitie in evenwicht houden en een machtsoverwicht van de ander voorkomen.

Waar sta ik zelf? Ik ben opgegroeid in een hervormd gezin en opgeleid op een gereformeerde landbouwschool. In mijn studententijd verloor ik mijn kerkelijkheid, maar het denken van de Zweedse VN-Secretaris-Generaal Dag Hammarskjöld sprak mij aan.¹ Zijn overpeinzingen in *Merkstenen* inspireerden tot mijn studies van de ontwikkelingssamenwerking en internationale organisaties. De nuchtere constatering over internationale politiek van de conservatieve theoloog Reinhold Niebuhr vond ik belangrijk in de tijd dat ik in de VS woonde en voor de Wereldbank werkte. Van daaruit maakte ik een overstap naar het seculiere (maar niet- anti-religieuze) liberalisme, dat mij echter geleidelijk te commercieel werd, omdat ik mij meer thuis voel bij de sociaal-liberale maatschappijvisie. Hammarskjöld legde de nadruk op dienstbaarheid aan de ontwikkeling van een rechtvaardiger wereld.

Vanuit een andere hoek tref ik zulke gedachten ook bij John Rawls en Amartya Sen aan, die ze geheel loskoppelden van transcendente opvattingen, en die evenals Immanuel Kant een rationalistische redenering opbouwen over hoe rechtvaardigheid, vrede en vrijheid zijn te bereiken. Ik wil niet de valse indruk wekken dat ik al hun werken heb gelezen. Ik ben slechts een praktisch mens dat zich bij deze denkrichtingen thuis voelt, voor zover ik ze heb gelezen.

In het boek *Negen Plagen Tegelijk, Hoe Overleven we de Toekomst*², tracht ik de basisrechten van alle mensen tot uitgangspunt te nemen en zo een redenering op te bouwen over verantwoord internationaal beleid, vooral om een aantal gevaarlijke ontwikkelingen in het mondiaal bestel te helpen keren. Ik kies gelijke basisrechten als uitgangspunt voor een mondiale politieke ethiek omdat het leven van een mens vooral wordt bepaald door de plaats en tijd waar hij of zij geboren wordt: langs de Congo Rivier of de Rijn maakt levensgrote verschillen uit. Die plaats bepaalt of de boreling een grote kans heeft gedurende ruim 80 jaar in welzijn te leven, of al binnen enkele maanden een pijnlijke dood sterft aan ondervoeding en makkelijk vermijdbare infecties. Dit gigantische verschil in levensomstandigheden in de wereld is even arbitrair als onrechtvaardig. Het is ook gevaarlijk voor de

¹ Zie Henry P. van Dusen, *Dag Hammarskjöld, The Man and His Faith*, 1969

² Contact 2011

wereld als geheel en voor de gegoede klasse in het Westen, omdat miljarden mensen niet eindeloos groot onrecht zullen accepteren.

De wereld van nu is een onbestuurde, chaotische stad waarin geweld, hongersnood en uitbuiting van zowel mensen als de natuur domineren. Als we de wereld van nu verkleinen tot de schaal van Den Haag, met 500.000 inwoners, zouden ruim 70.000 Hagenaars dagelijks honger lijden. Het dubbele daarvan zou voortdurend met grof politiek en crimineel geweld worden geconfronteerd.³

De basisrechten waar elke godsdienst en levensbeschouwing zich op dient te richten zijn het recht op een veilig en vrij bestaan. Men kan ze uitsplitsen in de honderd mensenrechten die inmiddels zijn vastgelegd in verdragen, of samenvatten in Franklin Roosevelt's Four Freedoms: de vrijheid van geloof en meningsuiting en het vrij zijn van gebrek en vrees. Vrijheidsrechten kunnen alleen in werkelijkheid bestaan als er sterke instellingen zijn die ze waarmaken en handhaven tegen schending. Zulke instellingen kunnen alleen voortbestaan als er zelfstandige burgers zijn die zich verplicht voelen er voor te strijden en bedreigingen van de rechten van anderen te keren. De rechten bestaan dus in werkelijkheid slechts als gevolg van sterke instellingen en de verplichtingen van mensen om er voor op te komen.

In welvarende democratieën als de onze worden die rechten thans als vanzelfsprekend aangenomen. Het besef is verzwakt dat zij dagelijks moeten worden verdedigd tegen openlijke of sluipende opvattingen die de rechten van anderen willen beperken. Een niet onbelangrijke nieuwe politieke stroming in ons land meent dat de internationale rechtsorde uit de grondwet moet worden verwijderd en dat ontwikkelingssamenwerking en vredesoperaties geldverspilling zijn. Die stroming valt mensen aan op hun geloof en afkomst, terwijl het rechtsordelijke probleem van bijvoorbeeld criminele jongeren, die tweede generatie immigranten uit Noord Afrika of de Antillen of autochtone Nederlanders zijn, in werkelijkheid juist is dat zij door slechte opvoeding in Nederlandse omstandigheden niet teveel maar eerder te weinig gewetensvorming en religieuze overtuiging hebben meegekregen. Of moeten ook alle autochtone Nederlanders worden uitgewezen, omdat sommigen daarvan hun teenage zoons niet goed hebben opgevoed?

Godsdiensten hebben een belangrijke rol in de samenleving. Dat de Grondwet a-religieus is en de politiek in ons soort landen seculier hoort te zijn, is niet het gevolg van superioriteit van seculiere opvattingen maar een politiek vredescompromis. De staat handhaaft het recht, wat ook de

³ J.J.C. Voorhoeve, *Den Haag als Mondiale Stad*, Haagse Hogeschool, 2011

inspiratiebronnen van mensen mogen zijn. Alleen als de staat daarin een godsdienstig neutrale scheidsrechter is, kan er godsdienstvrede en godsdienstvrijheid zijn. Die neutraliteit van de staat wordt misverstaan door wat ik seculiere fundamentalisten noem, die godsdienst inferieur of kwalijk vinden. Seculier-fundamentalisten hebben denk ik de geschiedenis en bestaansredenen van de seculiere staat niet goed begrepen. Niet bepaalde godsdiensten of levensbeschouwingen, maar de wens om inferieur geachte andere mensen, groepen of geloven te willen verdrijven bedreigt de democratische rechtsorde, of die opvattingen nu seculier of religieus of nationalistisch zijn.

Essentieel voor vrijheid, vrede en welzijn is gelijke rechten in de democratische rechtsorde, ook al zijn alle mensen anders en in die zin feitelijk ongelijk. De al lang bewezen waarde van gelijkberechtiging ontgaat sommigen. Wat in Nederland verontrustend is, is dat twee grote democratische politieke partijen, teneinde te regeren, zich afhankelijk hebben gemaakt van een relatief nieuwe stroming die dit essentiële gedachtegoed verwerpt, terwijl er volop mogelijkheden waren om andere coalities te maken. Naar ik hoop komt deze dwaasheid spoedig tot een eind doordat de betrokken partijen in gaan zien dat het welbegrepen en verlichte eigenbelang van de Nederlandse samenleving en haar internationale reputatie worden geschaad door onnodige afhankelijkheid van een coalitiepartner die steeds opnieuw essentiële ethische en fatsoensregels overtreedt. Vooral het CDA loopt grote schade op door deze afhankelijkheid. Als sociaal-liberaal geloof ik in de kracht van het welbegrepen eigenbelang op lange termijn. Die kracht zou het CDA er toe kunnen aanzetten, deze vreemde partner van zich af te schudden.

Prof. dr. J.J.C. Voorhoeve heeft bovenstaande tekst uitgesproken tijdens op 28 september 2011 in de Boskant te Den Haag, georganiseerd door het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling (zie [www.religie-en-ontwikkeling](http://www.religie-en-ontwikkeling.nl)).

Het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling (KCRO) is een samenwerkingsverband van Cordaid, Edukans, ICCO Kerk in Actie, Islamic Relief Nederland, Mensen met een Missie, Migrantenconsortium (Samenwerkende Moslim Hulporganisaties), Seva Network Foundation en stichting Oikos.

Postbus 19170

3501 DD Utrecht

030 2361500

www.religie-en-ontwikkeling.nl